

УДК 321.013

Шапошніков А.О.
Київський національний
університет імені Тараса Шевченка

НЕВИЗНАНА ДЕРЖАВА ЯК РІЗНОВИД КВАЗИДЕРЖАВИ (НА ПРИКЛАДІ РЕСПУБЛІКИ КОСОВО)

Розглядається найбільш відомий різновид квазидержав – невизнана держава. Аналізуються генеза цього поняття, причини появи невизнаних держав та складові процесу самолегітимації як основи їх внутрішньої та зовнішньої політики. Джерелом фактологічного матеріалу обрано Республіку Косово як одну з найвідоміших невизнаних держав світу, з одного боку, і як критично важливий регіон на Балканському півострові.

Ключові слова: квазидержава, „косовський прецедент”, невизнана держава.

Шапошніков А.О.

НЕПРИЗНАННОЕ ГОСУДАРСТВО КАК РАЗНОВИДНОСТЬ КВАЗИГОСУДАРСТВА (НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ КОСОВО)

Рассматривается наиболее известная разновидность квазигосударств – непризнанное государство. Анализируются генезис этого понятия, причины возникновения непризнанных государств и составные процесса самолегитимации как основы их внутренней и внешней политики. Источником фактологического материала избрана Республика Косово как одно из наиболее известных непризнанных государств мира, с одной стороны, и как критически важный регион на Балканском полуострове.

Ключевые слова: квазигосударство, „косовский прецедент”, непризнанное государство.

Shaposhnikov A.

UNRECOGNIZED STATE AS A FORM OF A QUASI-STATE (ON THE EXAMPLE OF THE REPUBLIC OF KOSOVO)

The article is devoted to unrecognized states, the most widespread form of quasi-states. The paper analyzes the origins of the concept, causes of unrecognized states' emergence, and the integral parts of the process of self-legitimation as a foundation for a further conduct of their domestic and foreign policy. In this article, the Republic of Kosovo was used as a source of empirical data as one of the most famous unrecognized states in the world, as well as the critically important region of the Balkans.

Key words: quasi-state, Kosovo precedent, unrecognized state

Тенденцією новітньої історії людства є дезінтеграція світового політичного ландшафту. Зокрема це добре ілюструє постійне збільшення кількісного складу Організації Об'єднаних Націй. Оскільки світ, за винятком Антарктиди та відкритого моря, давно поділений, очевидно, що нові держави створюються шляхом виокремлення (сецесії) зі складу вже існуючих. У деяких випадках такі процеси призводять до

юридичного та фактичного припинення існування „старої держави” і виникнення на її території декількох нових, як це сталося з Радянським Союзом, Югославією та Чехо-Словаччиною.

Так звана Республіка Косово (тут і далі без лапок – Прим. авт.) виникла у 1999 р. по завершенню війни НАТО проти Югославії (також відома як операція „Союзна сила”), що означало втрату контролю над більшою частиною краю Косово і Метохія з боку офіційного Белграда. Ця територія фактично перейшла під міжнародне управління, що здійснювалося Місією ООН в Косово

(UNMIL), за участю міжнародного військового контингенту.

17 лютого 2008 р. у Пріштині (столиці краю) була проголошена незалежна Республіка Косово, яка станом на початок 2016 р. визнана 108 державами-членами ООН. Але Косово не врегулювало відносини з Белградом, що закриває йому шлях до ООН, ЄС, НАТО тощо. В краї досі розквартирований міжнародний миротворчий контингент KFOR та діє Місія ЄС з питань верховенства права (EULEX). Ці та деякі інші ознаки дозволяють назвати Косово квазідержавою, зокрема – невизнаною державою.

З огляду на існування великої кількості квазідержав у світі, в тому числі, – щонайменше десяти невизнаних держав, та спостерігаючи за інтенсивними спробами створення нових (перш за все – на пострадянському просторі, Близькому Сході та Африці), можна стверджувати, що ця проблема ще довго перебуватиме на порядку денному. „Косовське питання” є критично важливим як для стабільності на Балканах, так і в світовому масштабі, адже між провідними країнами світу (принаймні на рівні держав-постійних членів Ради Безпеки ООН) відсутній консенсус з цього приводу.

Проблематика виникнення та функціонування квазідержав, зокрема Косова, висвітлена у працях таких науковців: українських – К. Вітмана, В. Горбуліна, М. Жирохова, Г. Коцура, В. Кравченка, Г. Перепелиці, В. Пінцака; іноземних – А. Большакова, Л. Бердегулової, А. Б'юкенена, Т. де Ваала, Д. Гелденхейса, О. Гушера, Р. Джексона, О. Здравомислова, Л. Карапетяна, К. Мацузато, С. Маркедонова, Ф. Попова, Ю. Солозובה, Ш. Трьобста, А. Цуцієва. Оскільки предметне поле для дослідження надзвичайно широке, невизнані держави становлять інтерес не лише для науковців-політологів, а й для істориків, юристів-міжнародників, конфліктологів, фахівців у галузі міжнародних відносин.

Термін „квазідержава” (лат. *quasi* – ніби, майже) перекладається українською мовою як „псевдодержава” або „лжедержава”. Його увів до наукового обігу американський дослідник Р. Джексон у другій половині 80-х рр. XX ст. [1]. Цим словом науковець позначав країни Азії та Африки, які стали незалежними внаслідок розпаду колоніальних імперій і зіткнулися з серйозними труднощами в процесі державного будівництва.

Поступово вживання цього терміна значно розширилося. Зокрема, у 1994 р. російські науковці П. Лукічов і А.Скорик,

досліджуючи історію донського козацтва в Росії, запропонували концепт „квазідержавності”, який допоміг пояснити причину нестворення козацької держави на Дону в різні періоди історії. Дослідники визначили квазідержавність як „тип владних відносин, що виникає за відсутності чи недостатності історичного досвіду бюрократичного функціонування державних органів, за наявності патріархальності соціальної організації, аморфності соціокультурного простору, відсутності загальногромадянської самоідентифікації, нерозвинутості права та правосвідомості, авторитарності політичних відносин, переважно географічної зумовленості існування цього політичного утворення” [2, с. 139]. Автори відштовхуються від незрілої, „недержавної” структури суспільства, що населяє квазідержаву, і вважають другорядними економічні, власне політичні та зовнішні чинники її виникнення та розвитку.

Російський науковець-географ Ф. Попов визначає квазідержаву як політичне утворення, яке характеризується наявністю деяких ознак суверенної держави (державні інститути, контроль над територією, лояльність населення тощо), але не володіє державним суверенітетом і міжнародною правосуб'єктністю [3, с.89]. Це визначення зводить квазідержаву до конструкту „недержави” і не наводить ані її сутнісні ознаки, ані спільні риси з державою як політичним інститутом.

Ще один дослідник І. Алексєєв наводить таке визначення квазідержави: „держави, що мають переважно лише зовнішній суверенітет, тобто формально незалежні, але з ослабленою державною спроможністю” [4, с.16]. Тут науковець робить акцент на підтриманні незалежності такого політичного утворення ззовні, оскільки його здатність забезпечити лад на контрольованій території та захистити її від сусідів – під сумнівом.

Л. Бердегулова зауважує, що квазідержави варто розглядати як явище Нового часу, оскільки раніше не існувало універсальних юридичних приписів, які б дозволяли оголосити певну державу „поза законом” – з точки зору загальноприйнятих норм [5, с.4]. Слід зауважити, що не існує цих норм і зараз, а ті, що були вироблені міжнародною спільнотою і закріплені у міжнародних документах, зокрема, у Статуті ООН та Заключному Гельсінському Акті, – не виконуються повною мірою.

Якщо узагальнити вищезазначені тлумачення поняття „квзідержава” з точки зору політичної науки, можна запропонувати таке: квзідержава – це суб’єкт політики, що постулює себе як держава, проте де-юре та (або) де-факто таким не є, та безперервно існує (існувала) щонайменше 3 роки. Останнє положення (вимога щодо мінімального терміну існування в часі) запозичене з визначення так званої „спірної держави”, запропонованого південноафриканським дослідником Д. Гелденхейсом [6, с.41]. На думку науковця, трирічний термін дозволяє стати згаданому політичному утворенню досить стійким і стабільним і водночас дозволяє накопичити достатній емпіричний матеріал для дослідження.

Одним із різновидів квзідержав є невизнані держави. Їх сутнісною ознакою є поєднання основних ознак державності – території, населення та суверенітету з відсутністю міжнародного визнання, яке може надаватися державами світу та, інколи, міжнародними організаціями.

Причиною появи та існування таких політичних утворень є суперечність між двома фундаментальними принципами міжнародного права – територіальної цілісності держав (непорушності кордонів) та права народів на самовизначення. Обидва принципи фігурують у багатьох міжнародно-правових документах, але жоден із них офіційно не є пріоритетним. Ця колізія дозволяє різним суб’єктам політики трактувати ці положення відповідно до власних інтересів.

Проте поява невизнаної держави зазвичай неможлива без потужного сепаратистського руху – організації, що ставить за мету зміну державної приналежності певної території. Саме тому створення невизнаної держави ніколи не відбувається мирно, а супроводжується військовим конфліктом, що нерідко має етнополітичний характер.

Слід зауважити, що термін „невизнана держава” (на відміну від слова „квзідержава”) має публіцистичне походження, тому більш поширений як у науковій літературі, так і в ЗМІ. Також можна зустріти чимало альтернативних термінів, які залежно від позиції та наукової школи можуть бути синонімами, підвидами або позначити принципово різні політичні утворення. Варто згадати лише найбільш поширені: „державна-невдаха” (англ. failed state), „де-факто держава”, „спірна держава” (англ. contested state), „самопроголошена держава”, „сепаратистська держава”,

„територія проблемного суверенітету” тощо. Окремо слід згадати пропагандистський дискурс – як позитивний („молода республіка”), так і негативний („бандитський анклав”). Втім, саме термін „невизнана держава” є найбільш вдалим і влучним для позначення утворень на зразок Китайської Республіки (Тайваню) або Нагірного Карабаху, оскільки робить акцент на ключовій рисі, що їх об’єднує – відсутності міжнародно-правового визнання, що поєднується з бажанням його отримати.

Російський дослідник А. Большаков визначає невизнану державу таким чином: „державне утворення, яке позбавлене міжнародної правосуб’єктності, але має всі необхідні ознаки державності” [7, с.85]. Оскільки правосуб’єктність є наслідком акту (актів) міжнародно-правового визнання, які в цьому випадку відсутні, трапляється правовий казус, що не урегульований міжнародним правом, а, отже, відданий на відкуп виключно політичній практиці.

Можна навести інше визначення, запропоноване конфліктологом Б. Верещагінім: невизнані держави – політико-територіальні утворення, що виникають як фіксація у просторі і часі підсумків локальних конфліктів, що спровоковані дезінтеграцією масштабного геополітичного утворення. Основними її ознаками дослідник називає фактичний суверенітет в поєднанні з внутрішньою легітимацією, відсутність зовнішньої легітимації свого суверенітету, наявність держави-претендента та неявна легітимація претензії на знищення невизнаної держави [8, с.5]. Тут варто відзначити, що при конструюванні визначення, автор опирається на події, пов’язані з розпадом СРСР, Югославії чи іншої багатонаціональної країни, що робить неможливим пряме застосування цього визначення для таких утворень, як Тайвань або Палестина.

Узагальнюючи вищесказане, невизнана держава – це квзідержава, що має певну контрольовану територію, лояльне населення, функціонуючі органи публічної влади, але позбавлена широкого міжнародно-правового визнання.

Після проголошення незалежності Республіка Косово була визнана більшістю держав світу, зокрема постійними членами Ради Безпеки ООН – США, Великою Британією, Францією. Решта світу, в тому числі такі впливові країни, як Бразилія, Ізраїль, Індія, Китай, Росія виступили проти державності РК. Українська держава незалежності Республіки Косово також не

визнає, виступаючи з позиції підтримання територіальної цілісності Сербії.

Натомість Косово, як і будь-яка невизнана держава, прагне стати визнаною, тобто отримати підтвердження свого статусу від міжнародної спільноти – держав (перш за все, найближчих сусідів та найбільш потужних країн світу), міжнародних організацій. Іншими словами, мова йде про легітимацію, яка створює підґрунтя потенційної незалежності. Попри те, що це єдиний процес, можна говорити, що він має дві сторони – внутрішню та зовнішню.

Із внутрішньою легітимацією невизнані держави зазвичай проблем не мають, оскільки без підтримки власного населення навіть за сильної зовнішньої підтримки такі утворення є нежиттєздатними. Проте слід зауважити, що зазвичай така легітимність забезпечується неправовими методами у вигляді залякування, вигнання, переслідування, знищення інакодумців. Якщо це протистояння має не лише політичний, а й етнічний чи релігійний характер, як це було в Косово, такі події зазвичай супроводжуються систематичними явищами з ознаками геноциду.

Зовнішня легітимація невизнаної держави – складніший процес, який можна умовно розділити на кілька напрямків: символічний, правовий, ідеологічний, історичний, політичний тощо.

Символічна легітимація невизнаної держави здійснюється через встановлення державних символів, інституту громадянства з відповідним документальним оформленням, демаркацію кордонів, створення власних збройних сил та дієвих органів влади, введення власної грошової одиниці. Цей шлях Республіка Косово вже пройшла. Навіть більше, – спираючись на підтримку Європейського Союзу, в країні за спеціальним договором в обігу використовується євро, що розглядається як складова європейської інтеграції країни.

Події в Косово отримали своє відбиття і у правових документах. Зокрема, протягом 15 місяців у 1998-1999 рр. з цього питання було ухвалено п'ять резолюції Ради Безпеки ООН. Останньою і найвідомішою з них є резолюція № 1244, прийнята 10 червня 1999 році за підсумками війни НАТО проти Югославії. Документ передбачив виведення з Косова сербських сил, введення в край міжнародного миротворчого контингенту та запровадження там міжнародного правління за вирішальної ролі країн Заходу [9]. Резолюція закріпила існуючий стан речей і

легітимізувала перемогу косовських албанців та їхніх союзників, проте не вирішила ключового питання – державної приналежності Косова. Незважаючи на згадку про відданість територіальній цілісності Союзної Республіки Югославії, саме вона поклала початок юридичній сепарації Косова від Сербії.

Через 2 роки після проголошення незалежності Косово отримало могутнє юридичне підкріплення своїх незалежницьких прагнень у вигляді Рішення Міжнародного Суду ООН у справі одностороннього проголошення незалежності Косова від 22 липня 2010 р. Суд, зазначивши, що правомочний розглядати це питання, ухвалив рішення про те, що одностороннє проголошення незалежності Косова не порушує норм міжнародного права. Основним аргументом на користь цієї позиції було твердження про те, що створення нової держави зазвичай відбувається в результаті прийняття декларації незалежності, яке може викликати невдоволення вже існуючих держав. Проте рішення про визнання держав – це прерогатива кожної окремої держави, а не ООН, Ради Безпеки чи Міжнародного Суду. В пояснювальній частині рішення говориться про те, що „...іноді декларація призводила до створення нової держави, а іноді ні. Проте в жодному випадку практика... не дозволяє говорити про те, що акт промугування декларації розглядався як такий, що суперечить міжнародному праву” [10]. Цим рішенням Міжнародний Суд проілюстрував дві тенденції у своїй роботі – схильність до прийняття компромісних рішень та прагнення сховатися від конкретних відповідей за юридичною казуїстикою, віддаючи рішення проблеми на розгляд конкретних країн.

Це рішення, що отримало назву „косовський прецедент”, було використано як Республікою Косово, так і їхніми західними союзниками. Основний акцент робиться на тому, що випадок з Косово є унікальним, а тому в жодному разі не може бути застосований до інших невизнаних держав. Проте чимало політичних акторів не погоджується з такою позицією і вимагає повторення косовського сценарію в інших регіонах планети. Причому мова йде не лише про вже існуючі невизнані держави, а й про автономії, що вимагають незалежності і прагнуть домогтися її конституційним шляхом (Каталонія, Шотландія тощо). Зокрема, неодноразові посилення на „косовський прецедент” лунали з вуст офіційних осіб

Російської Федерації при визнанні державної незалежності двох частин Грузії – Абхазії та Південної Осетії, а також анексії українських Автономної Республіки Крим та міста Севастополя.

У ідеолого-інформаційному вимірі до роботи з легітимації невизнаних держав активно залучаються журналісти, історики, дипломати, політики, що прагнуть переконати світову громадськість у правоті власної позиції. Кожна зі сторін проводить активну інформаційну політику, що ставить за мету обробку громадської думки у власній країні та за її межами, створюючи відповідний політичний міф.

У Косово функцію такої „інформаційної бомби” виконала трагедія в селі Рачак 15 січня 1999 р., коли, найімовірніше, від рук югославських солдатів було вбито кілька десятків косовських албанців. Попри те, що картина цих подій досі достеменно не відтворена, трагедія в Рачаку зафіксувалася в пам’яті косоварів як точка неповернення до складу Югославії (Сербії). Більше того, саме ця подія в подальшому стала приводом для проведення операції „Союзна сила”. Також в Косово триває публічна експлуатація іредентистської ідеї „Великої Албанії”, що буцімто має об’єднати всі території, що в будь-який історичний період належали реальним чи міфічним албанським державам, незалежно від їхньої теперішньої державної приналежності.

Розглядаючи практичний бік питання, важливими складовими політичної легітимації Республіки Косово є її взаємодія з сусідами, перш за все, – з Сербією. Косово всіляко підкреслює, що зацікавлене у добросусідських стосунках з „материнською державою”, визнає сербську мову як державну [11] і обіцяє надати косовським сербам культурні права. Перш за все, ця політика має на меті повернути контроль Пріштини над так званим Північним Косово, де більшу частину населення складають серби, що бачать своє майбутнє разом із Белградом і є противниками косовського сепаратизму.

Косово проводить активну політику інтеграції до міжнародних організацій – політичних, економічних, культурних, спортивних тощо і досягло на цьому шляху певних успіхів, ставши членом Світового Банку, Міжнародного валютного фонду, Організації з питань безпеки та співробітництва в Європі, Міжнародного олімпійського комітету. Як показує досвід успішного вступу Палестини до ЮНЕСКО,

така політика має шанси на успіх. Проте остаточно процес політичної легітимації невизнаної держави завершується із вступом до ООН і визнанням з боку країни, від якої нова держава відокремилася.

У випадку Косова мова йде про Сербію. Позиція Белграда з косовського питання протягом 15 років залишається жорсткою і незмінною – сербський суверенітет над краєм має бути збережено. Це продиктовано не лише питаннями міжнародного престижу, а й внутрішньої політики. Дж. Гелденгейс, описуючи сценарії врегулювання останнього конфлікту на території колишньої Югославії, зазначив, що „питання про незалежність Косово ставить Сербію в складну ситуацію, де будуть прокляті і ті, хто „за”, і ті, хто „проти”. Здача „Колиски Сербії”, враховуючи історичне, культурне та релігійне значення Косова для сербів, може спровокувати серйозний опір всередині Сербії і серед сербів у Косово” [6, р.121]. Проте нормалізація відносин із Косово, що звелася до втілення плану Ахтісаарі і унезалежнення краю, є основною вимогою для майбутнього вступу Сербії до ЄС, що стимулює переговори між Пріштиною та Белградом.

Таким чином, одноосібне проголошення незалежності Республіки Косово і поява нової невизнаної держави на карті світу вкотре свідчить про те, що відсутність у ворогуючих сторін (центрального уряду та сепаратистів) бажання вчасно іти на компроміс призводить до численних людських жертв та економічних збитків. Наслідками таких конфліктів є зазвичай їхнє „замороження” або втілення радикальних варіантів вирішення проблеми, яка розв’язує її причини. Домінування політичної кон’юнктури і військової сили над міжнародним правом і відсутність міжнародного консенсусу щодо проблеми невизнаних держав свідчить про кризу сучасних міжнародних відносин і становить загрозу для глобальної безпеки. Конфлікт у Косово, що призвів до багатотисячних жертв та став „маяком” для сепаратистів всього світу – тому наочний приклад.

ЛІТЕРАТУРА

1. Jackson R. Quasi-States: Sovereignty, International Relations, and the Third World / R. Jackson. – Cambridge : Cambridge University Press, 1990. – 225 p.
2. Лукичев П. Квазигосударственность / П. Лукичев, В. Скорик // Политические исследования. – 1994. – № 5. – С. 139-142.

3. Дергачев В. Геоэкономический словарь-справочник / В. Дергачев. – Одесса: ИПРЭИ НАНУ, 2004. – 177 с.
4. Алексеев И. Опыт проблемной государственности: проблема Турецкой Республики Северного Кипра / И. Алексеев // Мировая политика: взгляд из будущего. Мат-лы V Конвента Российской ассоциации международных исследований. – М. : МГИМО-Университет, 2009. – С. 15-22.
5. Бердегулова Л. Квазигосударства на постсоветском пространстве: Автореф. дис. на стиск. ученой степени канд. юрид. наук : 12.00.01 / „Теория и история права и государства; история правовых учений” / Л.Бердегулова. – Владимир, 2008. – 22 с.
6. Geldenhuys D. Contested States in World Politics / D. Geldenhuys. – London : Palgrave Macmillan, 2009. – 295 p.
7. Большаков А. Непризнанные государства европейской периферии и пограничья / А. Большаков // Международные процессы. – Т. 5. „Интеграция и национальный интерес”. – 2007. – № 3 (15). – С. 83-88.
8. Верещагин В. Непризнанные государства на постсоветском пространстве: конфликтологический анализ проектов легитимации: Моногр./ В. Верещагин, Е. Свиридкина, З. Чемурзиева. – Ростов-на-Дону : ФГОУ ВПО „РЮИ МВД России”, 2008. – 108 с.
9. Резолюция ООН 1244: принята Советом Безопасности ООН 14 мая 1999 года : официальный текст / Организация Объединенных Наций. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.refworld.org/cgi-bin/texis/vtx/rwmain/opendocpdf.pdf?reldoc=y&docid=492e7a072>
10. Соответствие одностороннего провозглашения независимости Косово нормам международного права. Консультативное заключение от 22 июля 2010 года. // Міжнародний Суд ООН. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://legal.un.org/ICJsummaries/documents/russian/180_r.pdf/
11. Конституция Республики Косово [Электронный ресурс]. – Режим доступа: [http:// worldconstitutions.ru/archives/296](http://worldconstitutions.ru/archives/296).

УДК 321.01:316

Лукинов Є.Ю.

Харківський національний
університет імені В.Н. Каразіна

КОНЦЕПЦІЯ МІЖНАРОДНИХ РЕЖИМІВ С. КРАСНЕРА

Розглядається теоретичне обґрунтування концепту та дається визначення поняття „міжнародного режиму”. Виділяються головні риси „міжнародного режиму”. Розглядається питання зміни державного суверенітету і виділяються чотири основні моделі суверенітету в рамках „міжнародного режиму”.

Ключові слова: світова політика, міжнародні відносини, міжнародний режим, державний суверенітет.

Лукинов Є.Ю.

КОНЦЕПЦИЯ МЕЖДУНАРОДНЫХ РЕЖИМОВ С. КРАСНЕРА

Рассматривается теоретическое обоснование концепта и дается определение понятия „международный режим”. Выделяются главные черты „международного режима”. Рассматривается вопрос изменения государственного суверенитета и выделяются четыре основные модели суверенитета в рамках „международного режима”.

Ключевые слова: мировая политика, международные отношения, международный режим, государственный суверенитет.

Lukinov Y.

S. KRASNER'S CONCEPT OF INTERNATIONAL REGIMES

The article discusses the theoretical basis for the concept and defines the concept of „international regime”. In this article are highlighted the main features of the "international regime". The article discusses the question of change of the state sovereignty and highlights four basic models of sovereignty in the framework of the „international regime”.

Key words: world politics, international relations, international regime, state sovereignty.